

دریچه‌ای به مدارک کتابداری و علوم اطلاع‌رسانی

■ امیرحسین عبدالمجید^۱

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

امروزه شاهد افزایش

دسترسی آزاد به

منابع علمی از طریق

شبکه اینترنت هستیم.

در حقیقت شبکه

اینترنت تحول شگرفی

در نظام دسترسی

به اطلاعات از مرحله

تولید تا اشاعه

به وجود آورده است،

به طوری که در حال

حاضر شرایط از نظام

مبتنی بر اشتراک به

سمت نظام مبتنی بر

دسترسی آزاد تغییر

یافته است

مقدمه

امروزه شاهد افزایش دسترسی آزاد به منابع علمی از طریق شبکه اینترنت هستیم. در حقیقت شبکه اینترنت تحول شگرفی در نظام دسترسی به اطلاعات از مرحله تولید تا اشاعه به وجود آورده است، به طوری که در حال حاضر شرایط از نظام مبتنی بر اشتراک به سمت نظام مبتنی بر دسترسی آزاد تغییر یافته است. افزایش قیمت منابع چاپی، افزایش میزان اطلاعات و دسترسی آسان به اینترنت از جمله عواملی هستند که باعث ایجاد بحث دسترسی آزاد به آثار علمی شده است (نوروزی، ص ۱۵ و ۱۶).

به طور کلی می‌توان گفت که استفاده از منابع الکترونیکی رایگان الگوی جدیدی برای نشر آثار علمی است که دسترسی آزاد و پیوسته را از طریق اینترنت برای هر کسی که نیاز به استفاده از آنها داشته باشد، فراهم می‌آورد. در واقع، منابع الکترونیکی رایگان تمام موانع قانونی را که موجب عدم دسترسی به آثار علمی تمام‌متن می‌شود، از میان می‌برند. نیاز به عضویت، لزوم داشتن کلمه عبور، پرداختن حق اشتراک برای دسترسی به منابع تمام‌متن از میان می‌رود و همه می‌توانند از آثار علمی منتشر شده استفاده کنند (اصنافی، ص ۱۱).

با توجه به اهمیت دسترسی آزاد به منابع علمی که موجب تسهیل روند انجام تحقیقات می‌شود، ضروری است که پژوهشگران و متخصصان با آرشيوها و پایگاه‌های اطلاعاتی که دسترسی آزاد و رایگان به منابع علمی تمام متن را در حوزه تخصصی خود فراهم می‌کنند، آشنایی داشته باشند. «آرشيو الکترونیکی کتابداری و اطلاع‌رسانی»، یکی از این آرشيوها و پایگاه‌های اطلاعاتی است که به پژوهشگران امکان می‌دهد تا به منابع علمی تمام‌متن حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی به صورت رایگان دسترسی یابند. این آرشيو یکی از مهم‌ترین آرشيوهای الکترونیکی دسترسی آزاد در جهان است، به طوری که در رتبه‌بندی وبسایت تخصصی وبسنجی به عنوان سومین آرشيو برتر دسترسی آزاد جهان معرفی شده است (تاپ ۲۰ رپوسیتوریز^۲، ص ۳).

تاریخچه و هدف آرشيو

آرشيو بین‌المللی دسترسی آزاد کتابداری و اطلاع‌رسانی^۳، آرشيوی از مدارک علمی و فنی منتشر شده یا منتشر نشده در زمینه کتابداری و علوم اطلاع‌رسانی، فناوری اطلاعات و حوزه‌های مرتبط است. این مدارک شامل مقالات داورى نشده، مقالات داورى شده مجلات، مقالات همایش‌ها، پوستره‌های همایش، متن سخنرانی‌ها، کتاب‌ها، گزیده‌ای از فصل‌های یک کتاب، گزارش‌های فنی، تحقیقات

کلاسی، پایان‌نامه‌ها، مقالات روزنامه‌ها و مجلات عمومی است. این آرشيو متکی بر آثاری است که نویسندگان آنها داوطلبانه ارائه می‌کنند و پایگاهی غیرانتفاعی می‌باشد که به سازمان خاصی وابسته نیست، بلکه به جامعه کتابداری تعلق دارد و از سوی همین جامعه کنترل و هدایت می‌شود. این آرشيو امکانی را برای پژوهشگران حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی فراهم می‌کند تا آثار خود را در این پایگاه آرشيو کنند و آنها را از نگهداری طولانی مدت و دسترسی جهانی آسان به مقالاتشان مطمئن می‌سازد (ای. ال. آی. اس: ای. پرینتس فور ال. آی. اس^۴).

این آرشيو در سال ۲۰۰۳ م. به منظور ذخیره و نگهداری مدارک حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی به وجود آمده است و نخستین سرویس دهنده الکترونیکی در این حوزه می‌باشد که از پروژه آر. سی. ال. آی. اس (تحقیقات علوم کامپیوتر، کتابداری و اطلاع‌رسانی)^۵ و دوآیس (مدارک علوم اطلاع‌رسانی)^۶ تولید شده و وزارت فرهنگ اسپانیا آن را توسعه داده است (اباوت ای. ال. آی. اس^۷).

این آرشيو قصد دارد تا از طریق در دسترس قراردادن مدارک کتابداری و اطلاع‌رسانی و حوزه‌های مرتبط، به فلسفه دسترسی آزاد منابع کمک کند. این آرشيو یک آرشيو دسترسی آزاد بین‌المللی در زمینه نهضت دانش رایگان پیوسته^۸ و نهضت نشر الکترونیکی است که مبتنی بر استانداردها و تفاهم‌نامه‌های «برنامه ابتکاری آرشيو آزاد»^۹ می‌باشد.

هدف اولیه این آرشيو قراردادن آثار و مدارک تمام‌متن در اختیار جامعه کتابداری و اطلاع‌رسانی است تا این مدارک توسط هر کاربر بالقوه‌ای که برای مقاصد غیرتجاری به این منابع نیاز دارد قابل‌رویت، جست‌وجو، دسترس‌پذیر، بازیابی و استفاده باشد. هر نویسنده‌ای می‌تواند آثار خود را به هر زبانی که هست، در دسترس همگان قرار دهد با این حال چکیده و کلیه‌ها علاوه بر زبان اصلی باید به زبان انگلیسی نیز باشند.

سیاست همکاری به منظور مشارکت حداکثر تعداد نویسندگان بسیار ساده است. به طور کلی هر مدرک مرتبط با کتابداری و اطلاع‌رسانی که به صورت الکترونیکی در هر فرمتی وجود دارد، می‌تواند به این آرشيو تحویل داده شود. معیار اساسی پذیرش این است که مدرک موردنظر باید حتماً درباره کتابداری و اطلاع‌رسانی بوده و کامل و آماده برای ورود به جامعه علمی باشد. بدین منظور سه سطح کنترل و نظارت شامل کاربر/ نویسنده عضو؛ ویراستار؛ و مدیر سایت در نظر گرفته شده است تا از ورود مدارک نامناسب جلوگیری شود (ای. ال. آی. اس ساب‌میشن پلیسی^{۱۰}).

نحوه ارسال مدارک

هر فردی که قصد دارد تا مدرک یا مدارکی را به این آرشیو اضافه کند، می‌تواند مدارک خود را از طریق پست الکترونیکی یا از طریق عضویت در پایگاه ريجستريشن^{۱۱} ارسال کند. به‌منظور استفاده از روش دوم، در ابتدا نویسندگان / کاربران قبل از تحویل یک مدرک، باید عضو این پایگاه شوند که در این‌باره دستورالعمل‌های راهنما فراهم شده است. کاربران عضو قادرند مدارک را با سطوح مختلف دسترسی البته مطابق با توافق‌نامه ناشر تحویل دهند. این نویسندگان / کاربران یک بخش کاری مجزا دارند که در آنجا می‌توانند به مدارک خود ابرداده اضافه کنند و آنها را در قالب یکی از چندین فرمت قابل‌قبول در پایگاه قرار دهند (البته برای استفاده طولانی‌مدت از مدارک در این آرشیو، پیشنهاد می‌شود که مدارک موردنظر با فرمت پی. دی. اف^{۱۲} یا فرمت اچ. تی. ام. ال^{۱۳} ارسال شوند). همچنین از نویسنده درخواست می‌شود تا کلیدواژه‌هایی را از طرح رده‌بندی این آرشیو موسوم به «طرح رده‌بندی جیتا»^{۱۴} برای مدرک خود تعیین کند (ای. ال. آی. اس ساب‌میشن پرسدور). این طرح رده‌بندی طرح جامعی نیست، اما سعی دارد تا به بازیابی مدارک از طریق امکانات گشت و گذار در پایگاه براوزینگ^{۱۵} کمک کند.

نحوه بررسی مدارک

هرگاه که نویسندگان / کاربران مدارک خود را می‌فرستند، این مدارک به «فضای موقت مدارک ارسالی»^{۱۶} منتقل می‌شوند، جایی که اعضای هیئت تحریریه به آن دسترسی دارند. مدارک ارسالی یا پذیرفته

با توجه به اهمیت دسترسی آزاد به منابع علمی که موجب تسهیل روند انجام تحقیقات می‌شود، ضروری است که پژوهشگران و متخصصان با آرشیوها و پایگاه‌های اطلاعاتی که دسترسی آزاد و رایگان به منابع علمی تمام متن را در حوزه تخصصی خود فراهم می‌کنند، آشنایی داشته باشند

می‌شوند یا در صورت نامناسب بودن ممکن است رد بشوند یا برای اجرای اصلاحات در خود مدرک یا ابرداده‌های آن به نویسنده برگشت داده شوند. سپس یکی از ویراستاران پایگاه مدارک ارسال شده را تأیید اعتبار می‌کند و در صورت نیاز ابرداده بیشتری به آن اضافه می‌کند. بعد از آن مدارک موردنظر به پایگاه اصلی آرشیو منتقل می‌شود. شایان ذکر است که فاصله زمانی بین تقدیم یک مدرک توسط یک فرد و اضافه شدن آن به پایگاه اصلی آرشیو برای در دسترس بودن سایر کاربران، دو روز کاری است.

نحوه دسترسی به مدارک مورد نیاز

کاربران این آرشیو می‌توانند از طریق مرور و گشت‌وگذار سایت از طریق نام نویسنده / ویراستار، عنوان کتاب / مجله، موضوع، کشور یا

پی‌نوشت‌ها:

1. abdulmajid1981@gmail.com
2. Top 20 Repositories
3. E-LIS
4. E-LIS: Eprints for LIS
5. RCLIS (Research in Computing, Library and Information Science)
6. DOIS (Documents in Information Science)
7. About E-LIS
8. the Free Online Scholarship (FOS) movement
9. Open Archive Initiative (OAI)
10. E-LIS Submission policy
11. Registration
12. PDF
13. HTML
14. JITA Classification Schema
15. Browsing
16. submission buffer
17. Recent Submission
18. NewsAgentTopic Classification Scheme
19. classification scheme of the Review of Information Science
20. Jose Manuel Barrueco Cruz
21. Imma Subirats Coll
22. Thomas Krichel
23. Antonella De Robbio

مآخذ:

1. اصنافی، امیررضا (۱۳۸۶). «بررسی میزان آشنایی دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز با مجلات الکترونیکی رایگان»، کتاب ماه، کلیات: اطلاعات، ارتباطات و دانش‌شناسی، سال یازدهم، ش ۱، ص ۱۰-۲۵.
2. نوروزی، علیرضا (۱۳۸۶). «مجله‌های دسترسی آزاد و نقش آنها در گسترش دانش و پیشرفت علمی ایران». رهیافت، ش ۳۸ (پاییز و زمستان)، ص ۱۵-۲۱.
3. About E-LIS (2008). Available at: <http://eprints.rclis.org/about.html> [Accessed in Apr. 28th 2008].
4. E-LIS Submission policy (2008). Available at: <http://eprints.rclis.org/policy.html> [Accessed in Apr. 28th 2008].
5. E-LIS Submission procedure (2008). Available at: <http://eprints.rclis.org/submission.html> [Accessed in Apr. 28th 2008].
6. E-LIS: Eprints for LIS (2008). Available at: <http://eprints.rclis.org/> [Accessed in Apr. 28th 2008].
7. JITA Classification Scheme (2008). Available at: <http://eprints.rclis.org/jita.html> [Accessed in Apr. 28th 2008].
8. Top 20 Repositories (2008). Available at: http://www.webometrics.info/top20_rep.asp. [Accessed in Apr. 28th 2008].

سال نشر به مدارک دسترسی یابند یا از طریق امکانات جست‌وجوی سریع، ساده یا پیشرفته به جست‌وجوی مدارک در آرشیو بپردازند. علاوه‌بر این، در صفحه اصلی این پایگاه بخش «تازه‌ترین اقالام اضافه‌شده»^{۱۷} وجود دارد که حاوی مدارکی است که در هفته گذشته به این پایگاه ارسال شده‌اند. بعد از بازیابی یک مدرک کاربران می‌توانند ابرداده همراه با آن را مشاهده و در صورت نیاز به مدرک، آن را بر روی رایانه خود ذخیره کنند، البته در صورتی که آن مدرک محدودیت دسترسی نداشته باشد.

طرح رده‌بندی جیتا

طرح رده‌بندی جیتا بسیار ساده است که از ترکیب و بازآرایی طرح رده‌بندی عناوین مطبوعاتی^{۱۸} و همچنین طرح رده‌بندی نقد و بررسی علم اطلاع‌رسانی^{۱۹} حاصل شده است. جیتا از حروف اول نام کوچک پدیدآورندگان آن تشکیل شده است که عبارتند از: حوزه مانوئل باروتکو کروز^{۲۰}، ایما سایبراتس کول^{۲۱}، توماس کریشل^{۲۲} و آنتونلا دی روبیو^{۲۳}.

طرح رده‌بندی جیتا از سه سطح و ۱۲ حوزه موضوعی تشکیل شده است که به صورت زیر می باشد:

سطح اول (عام): موضوع‌های نظری و کلیات. این سطح شامل حوزه‌های موضوعی «جنبه‌های نظری و کلی کتابخانه‌ها و اطلاعات» و «استفاده از اطلاعات و جامعه‌شناسی اطلاعات» است.

سطح دوم (متوسط): کارکردهای کاربرمدار، هدایت‌کننده و مدیریتی (به‌اضافه مسائل اجتماعی، اقتصادی و مسائل قانونی). در این سطح حوزه‌های موضوعی «کاربران؛ سواد و خواندن»، «کتابخانه‌ها به‌عنوان مجموعه‌های فیزیکی»، «چاپ و نشر و مسائل قانونی»، «مدیریت»، «صنعت؛ حرفه و آموزش» وجود دارند.

سطح سوم (خاص): اهداف، کاربردها و امور فنی. این سطح از حوزه‌های موضوعی «منابع، پشتیبانی و مجراهای اطلاعاتی»، «رفتار اطلاعاتی برای خدمات اطلاع‌رسانی»، «خدمات فنی در کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها»، «فناوری‌های مکانی» و «فناوری اطلاعات و فناوری کتابخانه‌ها» تشکیل شده است (جی. آی. تی. ای کلسی‌فیکیشن شمی).

همان‌طور که ذکر شد یکی از راه‌های دسترسی به مدارک، مرور آنها از سوی کشوری است که آن مدارک را منتشر کرده است. در زمان بررسی این آرشیو (بیست‌وهشتم آوریل ۲۰۰۸ / نهم اردیبهشت ماه ۱۳۸۷) در مجموع ۷۹ مدرک از کشور ایران در آن وجود داشت که اغلب آنها مقالات همایش‌ها بودند. شایان ذکر است که تعداد کل مدارک موجود در این آرشیو در زمان بررسی ۷۶۰۷ مورد بوده که بدین ترتیب ۱/۰۲ درصد از مدارک موجود در این آرشیو متعلق به کشور ایران است.

در پایان گفتنی است که مسئولان این آرشیو از نویسندگان، انجمن‌های علمی، دانشگاه‌ها، مؤسسات پژوهشی و ناشران دعوت می‌کنند تا در رشد و توسعه این طرح مهم از طریق تقدیم آثارشان به آرشیو همکاری کنند تا مجموعه بزرگی از مدارک دسترسی آزاد و سودمند حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی را فراهم آورند. این آرشیو از طریق نشانی اینترنتی <http://eprints.rclis.org> قابل دسترسی است.